

PIERIT-AU AVARII? O PRIVIRE DINSPRE EUROPA DE RĂSĂRIT

Florin CURTA

Abstract

The presence of the Avars in Eastern Europe, particularly in the lands between the Carpathian Mountains and the river Dnieper, has so far been a matter of concern for historians. Archaeologists are skeptical: with the exception of a couple of finds from Budureasca, there are no Early Avar belt fittings anywhere to the north, east, and south from the Carpathian Mountains. In Poland, Avar-age finds cluster in the south (Silesia and Lesser Poland) and are dated after AD 700. The vast majority of those finds, however, are from the very end of the 8th or even the early decades of the 9th century. The sudden interest in things Avar in the lands north of the Sudeten and Carpathian Mountains may signal a desire of local elites to employ the modes of status (and, supposedly, power) representation inside the Avar qaganate. It is however truly surprising that such an interest coincides in time with what historians believe to be a period of decline of the Avar polity. The symbolism of the Avar belt fittings was also harnessed by members of communities who buried their dead in cemeteries excavated in southern Romania. By contrast, there are no Avar-age belt fittings anywhere in the lands to the east from the Carpathian Mountains. During the second half of the 8th and the early 9th century, this region experienced something of a demographic boom, as indicated by the large number of settlement sites. There are also hillforts, but a true concern with marking social status in the material culture cannot be dated before the mid-9th century. When such markers of social prominence became necessary, the language of representation was completely different from that employed earlier by elites in southern Poland who wanted to emulate the Avars. In Eastern Europe, after 850, elites emulated the Khazars, not the Avars.

Keywords: Avars, Khazars, belt fittings, social elites, hillforts.

Luând de bună informația din *Scurta Cronică* a patriarhului Nichifor, istoricul austriac Walter Pohl susținea de curând că dominația avară asupra teritoriilor aflate la est de Munții Carpați până dincolo de fluviul Nipru ar fi luat sfârșit în urma răscoalei lui Kuvrat, nepotul lui Organa și căpetenia onogundurilor, care i-a izgonit din țara sa pe toți cei de neam avar¹. Și alți istorici, înaintea lui Pohl,

¹ Walter Pohl, *The Avars. A Steppe Empire in Central Europe, 567-822* (Ithaca: Cornell University Press, 2018), 325, pe baza Nicephorus, *Short History* 22, text editat și tradus în limba engleză de către Cyril Mango (Washington: Dumbarton Oaks, 1990), 70. Pohl neagă posibilitatea ca lupta dintre onogunduri și avari să fi avut loc la est de Nipru și e convins că informația a ajuns la patriarhul Nichifor dintr-un izvor scris având la bază povestirile ostaticilor romani reînțorși de la avari cu prilejul negocierilor dintre Maria, sora împăratului Heracliu, și chaganul avarilor, cu scopul eliberării fiului ei Stephanos (care a fost ostatic la avari între 623 și 630 sau 635).

susținuseră ideea potrivit căreia puterea avară s-ar fi extins la est de Carpați în decursul primei treimi a secolului al VII-lea². Arheologii au fost, însă, mult mai circumspecți. Pe de o parte, potrivit unora, un grup de necropole și morminte izolate din Ungaria de răsărit ar trebui puse pe seama unor imigranți din stepele nord-pontice. Concluzia a fost trasă pe baza analogiilor cu morminte ale așa-zisului grup Sivașâvka din regiunea țărmului de est al Mării de Azov³. Pe de altă parte, din regiunea amintită, ca și, de altfel, din întreg spațiul stepelor est-europene lipsesc cu desăvârșire mărturiile unor contacte sau influențe culturale dinspre bazinul carpatic, acolo unde avarii se stabiliseră deja la începutul secolului al VII-lea. O aplică și o limbă de curea, amândouă descoperite la Budureasca (lângă Vadul Săpat, com. Fântânele, jud. Prahova) sunt datate în prima jumătate a secolului al VII-lea pe baza analogiilor din complexe funerare din Ungaria⁴. Astfel

² Samu Szádeczky-Kardoss, „Über die Wandlungen der Ostgrenze der awarischen Machtsphäre”, *Research in Altaic Languages*, în redacția lui Lajos Ligeti (Budapesta: Akadémiai kiadó 1975), 267-74; Florin Curta, *Apariția slavilor. Istorie și arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI-VII* (Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun, 2006), 182. Vezi și harta publicată de către Ádám Bollók, *A Century of Gold. The Rise and Glory of the Avar Khaganate in the Carpathian Basin* (Budapest: Research Centre for the Humanities, Institute of Archaeology, 2021), 67, fig. 37.

³ Gábor Lőrinczy, „Kelet-európai steppei népesség a 6-7. századi Kárpát-medencében”, *A Kárpát-medence és a steppe*, în redacția lui Alfréd Márton, *Magyar Östörténeti Könyvtar*, 14 (Budapesta: Balassi, 2001), 41-47; Bence Gulyás, „Újabb adatok a kora avar kori Tiszántúl kelet-európai Kapcsolataihoz”, *Hadak útján XXIV. A népvándorlások fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom, 2014. november 4-6.*, în redacția lui Csilla Balogh și a lui Balázs Major, vol. 1 (Budapesta/Esztergom: Archaeolingua, 2015), 499-512; Bence Gulyás, „Gondolatok a Tiszántúli kora avar kori népesség eredetéről”, *Hadak útján. Népvándorlás kor fiatal kutatóinak XXIII. Konferenciakötete* în redacția lui Ágota S. Perémi (Veszprém: Laczkó Dezső Múzeum, 2016), 106-22; Bence Gulyás, „A Szegvár-Sápoldali 1. sír keleti kapcsolata az újabb és ukrán kutatás Fényében”, *Archaeologiai Értesítő* 143 (2018), 105-15; Bence Gulyás, Gábor Lőrinczy și A. A. Strokov, „Kurdiuk ovcy kak zaupokoinaia pishcha v zakhoroneniakh VI-VII vv. Karpatskogo basseina i Vostochnoi Evropy”, în *Arkheologhia kak jizni. Pamiati Evgenia Pavlovicia Myskova*, în redacția lui Evgenii V. Kruglov, a lui A. S. Lapshin și a lui I. Iu. Lapshina (Volgograd: Sfera, 2019), 117-28; Bence Gulyás, Gábor Lőrinczy și A. A. Strokov, „Pogrebeniia s celymi skeletami konei v Zatis'e i stepiakh Vostochnoi Evropy VI-VII vv. n. e.”, *Stratum+* (2021), nr. 5, 281-94. Pentru grupul Sivașâvka, vezi Rasha Rashev, „O vozmozhnosti vydeleniia samykh rannikh arkheologicheskikh pamiatnikov prabolgar v stepakh Vostochnoi Evropy”, *Tatarskaia arkheologhia* 3 (1998), 65-72; Oleksyi V. Komar, Anatolii I. Kubyshev și Ruslan S. Orlov, „Pogrebeniia kochevnikov VI-VII vv. iz severo-zapadnogo Priazov'ia”, *Stepi Evropy v epokhu srednevekov'ia*, în redacția lui A.V. Evgelevski, vol. 5 (Donetsk: Izdatel'stvo Donetskogo gosudarstvennogo universiteta, 2006), 245-374; Oleksyi V. Komar, „Kochevniki Vostochnoi Evropy VI-IX vv.”, în *Euraziidaghy turk murasy VI-VIII gh.gh.*, în redacția lui Aiman Dosymbaeva (Astana: Kul Tegin, 2008), 192-216, în special 197-212.

⁴ Andrei Măgureanu, „O aplică avară descoperită la Budureasca (județul Prahova)”, *Argesis* 14 (2005), 189-202, în special 189, 191, 196, fig. 1; Andrei Măgureanu, „Considerații privind o piesă de bronz descoperită la Budureasca”, în *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie* 63 (2012), nr. 3-4, 313-20, în special 313, 314 și 317; 315, fig. 1/2.

de descoperiri nu apar nicăieri altundeva pe vasta întindere dintre Munții Carpați și fluviul Volga⁵.

Piese databile în perioada avară timpurie sau mijlocie (cca 570-680) sunt rare și la nord de Munții Carpați. Dintre cele 26 de descoperiri de epocă avară din Polonia cunoscute până la sfârșitul secolului trecut, numai două se pot data înainte de 700.⁶ Numai una dintre aceste descoperiri este legată de simbolismul tipic avar al centurii cu curele laterale⁷. În ciuda creșterii numărului de descoperiri din ultimii ani, proporția pieselor databile în epoca avară timpurie rămâne în continuare neînsemnată⁸. Această constatare este valabilă și pentru primele două faze ale epocii avară târzii. Limbile de curea de la Damice, lângă Cracovia și de la Pełczyska, în apropiere de Pinczów, în aceeași regiune a Poloniei Mici, sunt singurele piese ce pot fi datate în prima fază a epocii avară târzii (680-720)⁹. Cele

⁵ István Erdélyi, „Zur Frage der frühen awarisch-slawischen Beziehungen“, *Das Altertum* 27 (1981), 54-58. La p. 58, autorul notează că fiind avară vârfurile de săgeată cu câte trei muchii descoperite în așezările datate în secolul al VII-lea și descoperite pe teritoriul actual al Republicii Moldova. Dincolo de problema atribuirii etnice, piesele cu pricina nu atestă neapărat legături cu bazinul carpatic, întrucât asemenea vârfuri de săgeată apar pe un spațiu foarte mare în cadrul Europei Răsăritene.

⁶ Helena Zoll-Adamikowa, „Zur Chronologie der awarenzeitlichen Funde aus Polen“, *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter. Materialien des III internationalen Symposiums: Grundprobleme der frugeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteleldonaugebiet. Kraków-Karniowice 3.-7. Dezember 1990*, în redacția lui Kazimierz Godłowski și a Renatei Madyda-Legutko (Cracovia: Secesja, 1992), 297-315, în special 303-307.

⁷ Este vorba de un model de bronz pentru plăci de curea descoperit la Jakuszowice, lângă Kazimierza Wielka, în voievodatul Świętokrzyskie (Zoll-Adamikowa, „Zur Chronologie”, 303; 299, fig. 1d). Modelul a fost datat în epoca avară mijlocie (cca 630-680). Datarea vârfului de lance de la Gródek, lângă Gorlice (Polonia Mică) în epoca avară timpurie a fost, însă, contestată. Vezi Ewa Kokowska și Andrzej Kokowski, „Wczesnośredniowieczny grot z Gródką nad Bugiem w woj. Zamojskim”, *Lubelskie Materiały Archeologiczne* 3 (1990), 49-54; Wojciech Szymański, „Stan wiedzy o zabytkach awarskich z obszarów położonych na północ od terytorium kaganatu”, *Archeologia Polski* 40 (1995), nr. 1-2, 125-45, în special 137.

⁸ Jacek Poleski, „Awarische Funde in Polen. Zur Frage der Gestaltung von Kulturzonen bei den Westslawen in der zweiten Hälfte des 7. Jhs.-Anfang des 10. Jhs.“, *Acta Archaeologica Carpathica* 44 (2009), 1-40, în special 3. Printre piesele demne de luat în seamă se numără și pandantivul circular ajurat de la Kielary, lângă Olsztyn (voievodatul Warmia-Mazuria), pentru care vezi Mirosław Rudnicki, „Ażurowa tarczka z Kielar. Przyczynek do badań nad dalekosieżnymi powiązaniem grupy olsztyńskiej”, *Swiatowit* 8 (2009-2010), 119-32. Pentru zăbale de fier cu psalii de os considerate avară vezi și Bartosz Kontny, Jerzy Okulicz-Kozaryn și Mirosław Pietrzak, „Horse graves in the Elbląg group. The case of the cemetery at the Nowinka, Tolmicko commune”, *Archaeologia Baltica* 11 (2009), 164-84, mai ales 181 și 181, fig. 12e.

⁹ Poleski, „Awarische Funde”, p. 28; Mirosław Rudnicki, „New Avar finds from the western part of Lesser Poland”, *Acta Archaeologica Carpathica* 44 (2009), 234-49, mai ales 242 și fig. 11. De la Pełczyska mai provine și un fragment de cataramă cu placă dreptunghiulară cu decor ajurat în forma de volute (Rudnicki, „New Avar finds”, 244 și fig. 12). Pentru tipul 8 de limbă de curea,

două piese sunt exemplare ale tipului 8 din clasificarea lui Jozef Zábójník. Alte trei piese – două limbi de curea de tip 47 după Zábójník de la Swaryczów, în apropiere de Lublin (Polonia de răsărit), și un fragment de placă de curea cu balama de tip 240 după Zábójník descoperit la Chorula, în apropiere de Opole (în voievodatul Silezia) – se încadrează cronologic în faza a II-a a epocii avare târzii, adică între 720 și 760¹⁰.

Majoritatea descoperirilor de epocă avară de la nord și de la sud de Munții Carpați sunt, însă, reperate cronologic în ultimele două faze ale acestei epoci, adică în ultima treime a secolului al VIII-lea și în primele două decenii ale secolului al IX-lea (tabelul 1). Placa de curea în formă de elice de tip 156 după Zábójník, care a fost descoperită la Cracovia, este o piesă tipică pentru faza a III-a a epocii avare târzii¹¹. Același lucru se poate spune și despre limbile de curea de tip 113 după Zábójník descoperite la Dobrzeń Mały, în apropiere de Opole și Gilów, lângă Wrocław, despre cea de tip 116 după Zábójník, de la Nowa Huta, precum și despre plăcile de curea de tip 170 și 171 după Zábójník de la Naszacowice, lângă Nowy Sącz și, respectiv, Trepcza, lângă Sanok¹². În faza a III-a a epocii avare târzii sunt reperate și descoperirile din sudul României, anume catarama de tip 132

vezi Jozef Zábójník, "Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs", în *K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včiasnom stredoveku*, în redacția lui Zlatei Čilinská (Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1991), 219-321, mai ales 282, pl. 3. Pentru cronologia epocii avare, vezi Peter Stadler, "Avar chronology revisited, and the question of ethnicity in the Avar qaganate", în *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans*, în redacția lui Florin Curta, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, 2 (Leiden/Boston: Brill, 2008), 47-82, mai ales 59.

¹⁰ Poleski, „Awarische Funde”, p. 29; Jerzy Szydłowski, „Sprawozdanie z badań w Choruli, pow. Strzelce Opolskie, i Żychcicach, pow. Będzin w 1955 r.” în *Sprawozdania Archeologiczne* 6 (1959), 47-55, mai ales 53 și 57, pl. VIII/2. Vezi, de asemenea, Zábójník, „Seriation”, 293, pl. 14 și 318, pl. 39. Poleski, „Awarische Funde”, la p. 5 datează în mod greșit piesele de la Dobrzeń Mały și Gilów în faza a II-a a epocii avare târzii. În realitate, ele aparțin fazei următoare, datată după 760, așa cum corect observase deja Helena Zoll-Adamikowa, „W sprawie chronologii i sposobu publikacji okucia awarskiego z Dobrzeń Małego”, *Sprawozdania Archeologiczne* 42 (1990), 361-64.

¹¹ Rudolf Jamka, „Wyniki badań wykopaliskowych na Kopcu Krakusa w Krakowie”, *Slavia Antiqua* 12 (1965), 183-230, mai ales 217 și fig. 20; Zoll-Adamikowa, „Zur Chronologie”, 302 și 299 fig. 1e. Vezi, de asemenea, Zábójník, „Seriation”, 309, pl. 30.

¹² Renée Hachulska-Ledwos, „Ozdoba typu awarskiego z Nowej Huty, stan. 55”, *Materiały Archeologiczne Nowej Huty* 5 (1976), 201-02; Teresa Kosmala și Eugeniusz Tomczak, „Okucie typu awarskiego z Dobrzeń Małego, woj. Opolskie”, *Sprawozdania Archeologiczne* 38 (1987), 223-26; Jacek Poleski, „Brązowe okucie awarskie z grodziska w Naszacowicach, woj. Nowosądeckie”, *Acta Archaeologica Carpathica* 30 (1991), 243-47, mai ales p. 244 și fig. 1; Zoll-Adamikowa, „Zur Chronologie”, 303 și 290, fig. 1g; Krzysztof Jaworski, *Grody w Sudetach (VIII-X w.)* (Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii, 2005), 81-82 și fig. 26c; Poleski, „Awarische Funde”, 29. Vezi de asemenea Zábójník, „Seriation”, 303 pl. 24, 311 pl. 32 și 312 pl. 33.

după Zábójník de la Târgșor, limbile de curea de tip 113 și 62 din mormintele 61 și, respectiv, 104 de la Sultana, limba de curea de tip 54 dintr-o localitate necunoscută din Muntenia, precum și placa de curea de tip 170 din mormântul 304 de la Izvoru¹³. Singura descoperire de la est de Nipru – limba de curea de tip 87 după Zábójník descoperită la Velyka Krucha, în provincia Poltava din Ucraina – aparține aceleiași faze a epocii avare târzii¹⁴. În schimb, limba de curea de tip 51 după Zábójník descoperită la Ripniv, lângă Lviv, în Ucraina de vest, este o piesă caracteristică celei din urmă faze databile cu puțin înainte sau după anul 800¹⁵. În aceeași fază sunt încadrate și o seamă de descoperiri din diverse alte puncte de pe teritoriul Poloniei: limbile de curea de tip 51 și 357 după Zábójník din împrejurimile Varșoviei și, respectiv, de la Nowa Huta; plăcile de curea de tip 172 de la Biskupin, lângă Znín și Naszacowice, lângă Nowy Sącz, precum și cea de tip 337 de la Wyciąże¹⁶. Alte două plăci de curea de tip 172 și 337 au fost descoperite în mormintele 7 de la Izvoru și, respectiv, 52 de la Obârșia Nouă, amândouă în sudul României¹⁷.

¹³ Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei* (București: Cultura Națională, 1926), 28 și fig. 18; Gheorghe Diaconu și Petre Diaconu, „Un mormânt și călăreț din secolul VII descoperit la Târgșor”, *Studii și cercetări de istorie veche* 13 (1962), nr. 1, 165-71 cu fig. 2/2; Bucur Mitrea, „La nécropole birituelle de Sultana. Résultats et problèmes”, *Dacia* 32 (1988), 91-139, mai ales 115, 117-118, 130 pl. 7/T61.3 și 134 pl. 13/T104.4; Bucur Mitrea, „Das Gräberfeld aus dem VIII. Jahrhundert von Izvoru, jud. Giurgiu (I)”, *Dacia* 33 (1989), 145-219, mai ales 207 și 208 fig. 48/304.1. Vezi, de asemenea, Zábójník, „Seriation”, 296, pl. 17, 298, pl. 19, 303, pl. 24, 306, pl. 27 și 312, pl. 32.

¹⁴ I. V. Golovko, „Avars'kyy nakonechnykh remenia z s. Velykoi Krusi na r. Udai”, *Arkheologiya i davnia istoriia Ukrainy* 7 (2010), 175-77, mai ales 175 și 176 fig. 1; I. V. Golovko, „Znakhidky VI-VII st. v seredniy techii r. Udai”, *Starozhytnosti livoberezhnogo Podniprov'ia* (2012), 102-10, mai ales 104-7 și 105, fig. 2/5. Vezi, de asemenea, Zábójník, „Seriation”, 301, pl. 22.

¹⁵ Vitol'd V. Aulikh, „Slavianskoe poselenie u s. Ripneva (Ripnev I), Lvovskoi oblasti”, în *Slaviane nakanune obrazovaniia Kievskoi Rusi*, în redacția lui Boris A. Rybakov, *Materialy i issledovaniia po arkhologii SSSR*, 108 (Moscova: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1963), 366-81, mai ales 366-67 și 377, fig. 9/16; Zábójník, „Seriation”, 294, pl. 15.

¹⁶ Zdzisław Adam Rajewski, „Zabytki 'awarskie' z Biskupina w pow. Żnińskim”, *Wiadomości Archeologiczne* 16 (1939), 341-47, mai ales 343 și pl. LXV/2; Wojciech Szymański, „Uwagi w kwestii zabytków awarskich znalezionych na terenie Polski”, *Archeologia Polski* 7 (1962), 283-314, mai ales 304-305 și 306, fig. 14; Renée Hachulska-Ledwos, „Materiały wczesnośredniowieczne ze stanowisk 17, 18 i 20 w Krakowie-Nowej Hucie (Pleszów)”, *Materiały Archeologiczne Nowej Huty* 10 (1986), 107-47, mai ales 119, fig. 15; Jacek Poleski, „Odkrycie nowych zabytków awarskich i tzw. staromadziarskich na terenie Małopolskiej”, în *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*, în redacția Zofiei Kurnatowska, vol. 1 (Wrocław: Werk, 1996), 257-62, mai ales 257 și fig. 1a; Jacek Poleski, „Kolejne zabytki awarskie i wielkomorawskie z grodziska w Naszacowicach”, în *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu*, în redacția lui Marek Dulicz (Lublin/Varșovia: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003), 215-22, mai ales 215-216 și 216, fig. 1a. Vezi, de asemenea, Zábójník, „Seriation”, 294, pl. 15 și 312, pl. 33.

¹⁷ Bucur Mitrea, „Unele probleme în legatură cu necropola prefeudală de la Izvorul-Giurgiu”, *Studii*

Deși piesele din regiunea meridională a României au analogii clare în complexe avare târzii din bazinul carpatic, ele sunt, mai nou, privite ca reprezentative mai degrabă pentru elitele din Bulgaria, care, în a doua jumătate a secolului al VIII-lea, se aflau într-o înclăștare pe viață și pe moarte cu armatele bizantine sub comanda împăratului Constantin al V-lea¹⁸. Este demnă de remarcat poziția aparte pe care piesele din sudul României o ocupă în ansamblul descoperirilor din afara arcului carpatic, având în vedere faptul că au fost descoperite în complexe funerare. În unele cazuri, pare dificil de respins ideea unei funcții practice, chiar dacă nu există nicio dovadă a utilizării centurii cu curele laterale atât de caracteristică pentru complexe funerare din mediul avar. De exemplu, catarama din mormântul de la Târgșor se afla pe osul iliac al scheletului de bărbat decedat la o vârstă de 30-40 de ani. Nicio limbă de curea nu întovărășea catarama și nici plăci de curea nu au fost găsite în acest mormânt, în care se mai afla, însă, o altă cataramă, găsită

și cercetări de istorie veche 18 (1967), nr. 3, 443-61, cu fig. 8; Octavian Toropu și Octavian Stoica, „La nécropole préféodale d’Obârșia-Olt”, *Dacia* 16 (1972), 163-88, mai ales 181 și 185; fig. 8/1; Mitrea, „Das Gräberfeld”, 148 and 147 fig. 4/7.3. Vezi, de asemenea, Zábajník, „Seriation”, 312, pl. 33.

¹⁸ Dan Gh. Teodor, „Elemente nomade din secolele VI-VIII în regiunile de la est și sud de Carpați”, *Mousaios* 5 (1999), 71-90 [retipărit în *Spațiul carpato-dunăreano-pontic în mileniul marilor migrații*, Biblioteca Mousaios, 4 (Buzău: Alpha, 2003), 495-509], mai ales 75-76 atribuie avarelor nu numai mormântul de la Târgșor (pe care îl datează greșit la sfârșitul secolului al VII-lea, așadar, cu aproape un veac mai devreme), dar și o seamă de piese de centură care nu au nici un fel de analogii în complexe arheologice ale epocii avare, precum aplica de bronz de la Șirna. Dimpotrivă, potrivit lui Stanislav Stanilov, „Kăm identifikaciata na groba ot Târgșor”, în *Lauria. In honorem Margaritae Vaklinova*, în redacția lui Boni Petrunova, Andrei Aladzhev și Elena Vasileva, vol. 1 (Sofia: Izdatelstvo na Bălgarskata Akademiia na Naukite, 2007), 145-149, mai ales p. 147, catarama de la Târgșor ar avea analogii clare la Gledachevo, Divdiadovo și Kabiuk, trebuind, prin urmare, să fie atribuită culturii bulgare timpurii, nu celei avare. Numărul descoperirilor de piese de centură cu analogii clare în mediul avar a crescut în ultima vreme, iar unii cercetători bulgari nu ezită să le pună pe seama unei influențe culturale dinspre bazinul carpatic. Vezi Stanislav Stanilov, Stanislav și Georgi Atanasov, „Srebărni ukrasi za kolan ot Shumenskiia muzei”, *Arkheologiiia* 25 (1993), nr. 1, 43-53; Valentin Pletn’ov, „Matrica za kolanni aplikacii ot Severoiztochna Bălgaria”, *Epokhi* 3-4 (1995), 133-36; Uwe Fiedler, „Die spätawarenzeitlichen Gürtelbestandteile von Typ Vrap-Erseke aus Velino (Bez. Varna, Bulgarien)”, *Germania* 74 (1996), 248-64; Mariela Inkova, „Bronzova aplikacia s izobrazhenie na grifon ot Nacionalniia istoricheski muzei”, *Problemi na prabălgarskata istoriia i kultura* 3 (1997), 256-64; P. Ivanov, „Avarski nakhodki ot Severozapadna Bălgaria”, *Problemi na prabălgarskata istoriia i kultura* 3 (1997), 272-82; Mariela Inkova, „Avarski inovacii v starobălgarskata kultura?”, în *Prof. d.i.n. Stancho Vaklinov i srednovkovnata bălgarska kultura*, în redacția lui Kazimir Popkonstantinov, Boris Borisov și Rosina Kostova (Veliko Tărnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodii”, 2005), 99-112. Vezi, de asemenea, Gergely Szenthe, „Contributions to the connections of the Vrap-Velino horizon and the Late Avar Material”, *Avars, Bulgars, and Magyars on the Middle and Lower Danube*, în redacția Ludmilei Doncheva-Petkova, Csilla Balogh și Attila Türk (Sofia/Pilicsaba: Archaeolingua, 2014), 61-76.

pe bazin, ceea ce indică depunerea a două centuri¹⁹. O situație similară apare în mormântul 104 de la Sultana, unde o limbă de curea de tip 62 a fost găsită pe bazinul scheletului de adult în vârstă de vreo 50 de ani, dimpreună cu o altă piesă de centură (interpretată drept „pseudo-cataramă”)²⁰. Cu toate acestea, în alte cazuri funcția practică este mai mult decât îndoielnică. Deși a fost descoperită în regiunea pântecelui unui nou-născut, placa de curea de tip 170 din mormântul 304 de la Izvoru nu era însoțită nici de alte plăci, nici de vreo cataramă sau limbă de curea²¹. O situație identică apare și în mormântul 7 al aceleiași necropole: placa de curea de tip 172 găsită pe bazinul scheletului de bărbat (în vârstă de 50 de ani) nu era însoțită de nicio altă piesă de centură. Ambele situații duc cu gândul la o depunere simbolică a plăcii de curea, fiind lipsită de o funcție practică în raport cu hainele în care copilul și bărbatul se presupune că au fost înmormântați. O depunere simbolică rezultă și din poziția limbii de curea din mormântul 61 de la Sultana – în peretele de nord al gropii, departe de trupul bărbatului în vârstă de 35 de ani ce a fost îngropat în acel mormânt²².

Spre deosebire de descoperirile din sudul României, cele din Polonia sunt fie întâmplătoare, fie din interiorul unor așezări fortificate medievale timpurii²³. Unele dintre aceste fortificații au fost cu certitudine locuite în decursul secolului al IX-lea, după cum rezultă, de exemplu, din piesele de podoabă sau depozitul de unelte și arme de fier descoperit la Trepca, și unele, și celălalt având analogii în Moravia²⁴. Prezența pieselor de centură avare târzii în inventarul „horodiștilor”

¹⁹ Diaconu și Diaconu, „Un mormânt”. Pentru sexul și vârsta scheletului, vezi Dardu Nicolaescu-Plopșor și Alexandra Paul-Bolomey, „Date antropologice asupra osemintelor din mormântul de călăreț de la Târgșor”, *Studii și cercetări de istorie veche* 13 (1962), nr. 1, 173-75.

²⁰ Mitrea, „La nécropole”, 117.

²¹ Mitrea, „Das Gräberfeld», 207.

²² Mitrea, «La nécropole», 115.

²³ Poleski, „Awarische Funde», 9.

²⁴ Jerzy Ginalska, „Wczesnośredniowieczne kultury przedmiotów żelaznych z grodziska ‘Fajka’ w Trepczy koło Sanoka”, *Sprawozdania Archeologiczne* 49 (1997), 221-41; Kryzsytof Jaworski, „Znaleziska wielkomorawskie w Gilowie, Niemczy i Starym Książu na Dolnym Śląsku” în *Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska*, în redacția lui Krzysztof Wachowski (Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych, 1997), 113-25; Kryzsytof Jaworski, „Nowe wielkomorawiana z grodziska z końca IX i początku X wieku w Gilowie na Dolnym Śląsku”, în *Mezi raným a vrcholným středověkem. Pavlu Kouřilovi k sedesátým narozeninám přátelé, kolegové a žáci*, în redacția lui Jiří Doležel și a lui Martin Wihoda (Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Brno, v.v.i., 2012), 209-34; Piotr N. Kotowicz, Marcin Glinianowicz și Arkadiusz Michalak, „Elements of weaponry from 9th- and 10th-century Trepca complex near Sanok, south-eastern Poland”, *Bewaffnung und Reiterausrüstung des 8. bis 10. Jahrhunderts in Mitteleuropa. Waffenform und Waffenbeigaben bei den mährischen Slawen und in den Nachbarländern*, în redacția lui Lumír Poláček și a lui Pavel Kouřil, *Internationale Tagungen in Mikulčice*, 9 (Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, 2019), 403-20. Pentru depozitele de unelte și arme din Moravia, care sunt datate în secolul al IX-lea, vezi Florin Curta, „New remarks on early medieval hoards of iron

din Polonia alături de alte materiale de epocă carolingiană amintește de situația perfect simetrică de printr-alte părți aflate dincolo de bazinul carpatic. Atât în Slovenia, cât și în Cehia, bunăoară, majoritatea pieselor de centură avare au fost descoperite pe teritoriul unor așezări fortificate²⁵. Naďa Profantová, cel dintâi arheolog care a avut ideea unui demers comparativ cu privire la descoperirile de epocă avacică de la nord, nord-vest și nord-est de Munții Carpați, nu a sesizat totuși

implements and weapons“, în *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Internationale Konferenz und Kolleg der Alexander von Humboldt-Stiftung zum 50. Jahrestag des Beginns archäologischer Ausgrabungen in Pohansko bei Břeclav, 5.-9.10.2009, Břeclav, Tschechische Republik*, în redacția lui Jiří Macháček și a lui Šimon Ungerman (Bonn: Rudolf Habelt, 2011), 251-76; Pavel Kouřil, „Der dritte Hortfund von Eisengegenständen aus dem slawischen Burgwall Staré Zámky in Brno-Líšeň“, în *Z badań nad kulturą społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogusławowi Gedidze, w osiemdziesiątą rocznicę urodzin przez przyjaciół, kolegów i uczniów*, în redacția Justynei Kolenda, a lui Andrzej Mierzwiński, a lui Sławomir Moździoch și a lui Leszek Żygadło (Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 2013), 599-615; Mária Müllerová, „New synthesis of early medieval iron hoards from Slovakia“, *Archaeologia Austriaca* 104 (2020), 283-301. De la Trepcza provin și alte descoperiri ce sugerează o fază de locuire cu o datare încă și mai târzie (sec. XI-XII). Vezi Jerzy Ginalski, „Enkolpiony z grodziska Horodyszczce w Trepczy koło Sanoka” în *Acta Archaeologica Carpathica* 35 (1999-2000), 211-62; Jerzy Ginalski, „Para srebrnych ozdób kobiecego nakrycia głowy, tzw. kotłów, z grodziska ‘Horodyszczce’ w Trepczy, gmina Sanok, stanowisko 2”, *Acta Archaeologica Carpathica* 36 (2001), 133-48; Jerzy Ginalski, „Fragmenty dwóch stilusów z grodziska ‘Horodyszczce’ w Trepczy koło Sanoka”, *Polonia minor mediae aevi. Studia ofiarowane Panu Profesorowi Andrzejowi Zakiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, în redacția lui Zenon Woźniak și a lui Jan Garncarski (Cracovia/Krosno: Mitel, 2003), 369-82; Jerzy Ginalski, „Ein frühmittelalterlicher Sakralkomplex auf dem Burgwall ‘Horodyszczce’ in Trepcza bei Sanok”, în *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence*, în redacția lui Maciej Salamon, a lui Marcin Wołoszyn, a lui Aleksandr E. Musin și a lui Perica Špehar, vol. 2 (Cracovia/Leipzig/Rzeszów/Varșovia: Instytut Archeologii i Etnologii PAN/Leipziger Universitätsverlag, 2012), 303-30. Pentru o altă așezare întărită datată în secolul al IX-lea, din care provin, de asemenea, piese de centură avare, vezi Jerzy Szydłowski și Werner Pierzyna, *Lubomia: gród plemienny Gołyszyców* (Bytom: Muzeum Górnośląskie w Bytomiu, 1970).

²⁵ Špela Karo, Timotej Knific și Marija Lubšina-Tušek, „Predmeti avarskega izvora z arheoloških najdišč v Sloveniji”, *Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu* 44 (2011), 131-59, mai ales 132-136 și 155, pl. 1/1, 3-5, 8. Pentru Cehia, vezi Josef Bubeník, „Zlomek avarsko-slovanského kování z hradiště ‘Na Šancích’ mezi Dojetřicemi a Sázavou”, *Archeologické rozhledy* 20 (1968), 516-17; Jarmila Justová, „Kontakty zlické Libice s avarsko-slovanským, karolinským a velkomoravským kulturním okruhem”, *Sborník Národního musea v Praze. Historie* 39 (1985), 23-31; Ivana Boháčová, Naďa Profantová și Jaroslav Špaček, „Kování avarského původu ze Staré Boleslavi”, *Archeologie ve středních Čechách* 2 (1998), 341-48; Naďa Profantová, „Ozdoby koňského postroje doby avarské ze severozápadních Čech v souvislosti s nálezem ze Žerotína, okr. Louny”, în *Krajinou archeologie, krajinou skla. Studie věnované PhDr. Evě Černé*, în redacția Kateřinei Tomkové și a Nataliei Venclová (Praga/Most: Archeologický ústav AVČR/Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech, 2020), 23-36; Naďa Profantová, „Hill-forts with collections of Avar Khaganat Period finds in Bohemia. Some interpretation models“, în *Der Ostalpenraum im Frühmittelalter. Herrschaftsstrukturen, Raumorganisation und archäologisch-historischer Vergleich*, în redacția lui Maximilian Diesenberger, a lui Stefan Eichert și a Katharinei Winckler (Viena: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2020), 163-70.

deosebirea fundamentală dintre Cehia și Moravia, pe de o parte, și Polonia, pe de altă parte²⁶. Cea mai mare cantitate de piese avare târzii de pe teritoriul Republicii Cehe provine din fortificația de la Tismice, de unde „cu ajutorul” detectorului de metale au fost strânse componente din cel puțin 13 sau 14 centuri cu curele laterale, aproape toate datate în cea de-a III-a fază a epocii avare târzii²⁷. În afara numărului foarte mare de piese, fără pereche în Polonia, așezarea fortificată de la Tismice a mai dat la iveală și rebuturi de la turnare, creuzete și fragmente de metal în mod limpede menite a sluji drept materie primă, toate indicând fără nicio putință de tăgadă o producție locală a pieselor de centură avare²⁸. Nu poate fi exclusă posibilitatea ca în viitor și în Polonia să fie descoperite urmele unei producții locale. Cu toate acestea, este mai prudent să operăm cu datele existente în momentul de față, trăgând pe această bază concluzia potrivit căreia piesele de centură din Polonia provin din bazinul carpatic. O privire atentă asupra răspândirii pieselor de centură avare la nord, est și sud de Munții Carpați (fig. 1) confirmă această concluzie. În Polonia, descoperirile de epocă avară se concentrează în două regiuni anume, ambele aflate în sudul țării, în imediata apropiere a Munților Carpați – Silezia și Polonia Mică²⁹. În ambele regiuni, piesele de centură vor fi fost folosite de către elitele locale, cel puțin cele ce foloseau așezările fortificate drept centre de putere³⁰. Din cauza concentrării descoperirilor de epocă avară târzii

²⁶ Nada Profantová, „Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen“, *Awarenforschungen*, în redacția lui Falko Daim, vol. 2 (Viena: Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien, 1992), 605-801.

²⁷ Nad'a Profantová, Roman Křivánek, Marek Fikrlé și Jan Zavřel, „Tismice jako produkční a nadregionální centrum Čech 8. a 9. století“, *Památky Archeologické* 111 (2020), 193-271, mai ales 164-165.

²⁸ Un alt centru de producție a pieselor de centură avare târzii a fost recent descoperit în Moravia. Vezi Jiří Macháček, Stefan Eichert, Adéla Balcárková, Petr Dresler, Radek Měchura, Peter Milo și Mathias Mehofer, „Lány – ein Produktionsort gegossener Bronzen der Spätawarenzeit in der awarischen-slavischen Kontaktzone des unteren Thaytals“, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 72 (2021), 365-416.

²⁹ Poleski, „Awarische Funde“, 5: din 26 de descoperiri de epocă avară din Polonia 17 sunt de pe teritoriul Poloniei Mici. Pentru descoperirile din Silezia, vezi Jerzy Szydłowski, „Zabytki awarskie ze Śląska“, în *Z przeszłości Śląska*, Popularnonaukowa biblioteka archeologiczna, 5 (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1960), 43. Pentru răspândirea descoperirilor de epocă avară din Polonia, vezi și hărțile publicate de Wojciech Szymański, „Rzech o Awarach” în *Z otchłani wieków* 29 (1963), 36-45, mai ales 42, fig. 5 și de Zoll-Adamikowa, „Zur Chronologie”, 306, fig. 6. Cataloge de descoperiri au fost publicate de către Wojciech Szymański, „Ziemie na północ od Karpat a kaganat awarski”, *Prace i materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łódzi* 29 (1982), 239-57, mai ales 254-25 și de către Poleski, „Awarische Funde”, 27-30.

³⁰ Interpretarea social-politică a numeroaselor așezări fortificate de pe teritoriul Poloniei datate în secolele VIII-IX este o problemă spinoasă a arheologiei medievale din acea țară. Cu toate acestea, toți autorii care s-au ocupat pe îndelete de această problemă sunt de acord în privința asocierii acestor așezări cu elitele locale, indiferent ce funcție specifică va fi îndeplinit fiecare

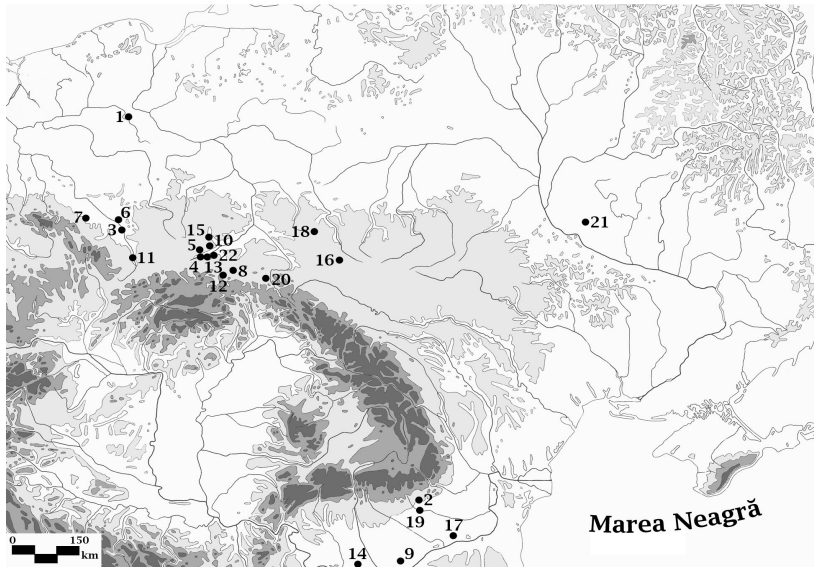

Fig. 1. Principalele situri arheologice menționate în text: 1 – Biskupin; 2 – Budureasca; 3 – Chorula; 4 – Cracovia; 5 – Damice; 6 – Dobrzeń Mały; 7 – Gilów; 8 – Gródek; 9 – Izvoru; 10 – Jakuszowice; 11 – Lubomia; 12 – Naszacowice; 13 – Nowa Huta; 14 – Obârșia Nouă; 15 – Pełczyska; 16 – Ripniv; 17 – Sultana; 18 – Swaryczów; 19 – Târgșor; 20 – Trepcza; 21 – Velyka Krucha; 22 – Wyciąże. Siturile din interiorul arcului carpatic nu au fost cartate.

Fig. 1. The main sites mentioned in the text: 1 – Biskupin; 2 – Budureasca; 3 – Chorula; 4 – Cracovia; 5 – Damice; 6 – Dobrzeń Mały; 7 – Gilów; 8 – Gródek; 9 – Izvoru; 10 – Jakuszowice; 11 – Lubomia; 12 – Naszacowice; 13 – Nowa Huta; 14 – Obârșia Nouă; 15 – Pełczyska; 16 – Ripniv; 17 – Sultana; 18 – Swaryczów; 19 – Târgșor; 20 – Trepcza; 21 – Velyka Krucha; 22 – Wyciąże. Sites inside the Carpathian Basin have not been plotted on the map.

în cele două regiuni amintite, precum și a prezenței lor în așezări fortificate, unii au mers până la a stabili o legătură între influențele culturale din bazinul carpatic și apariția statului polonez³¹. Alții, mai îngrijorați de atribuirea etnică a acestor descoperiri, erau dispuși să accepte influențele culturale dinspre bazinul carpatic, fără a accepta însă vreo prezență avară pe teritoriul Poloniei³². Ambele poziții

dintre ele. Vezi Jacek Poleski, „Grody plemienne i wczesnopaństwowe w Małopolsce”, în *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. Materiały z konferencji, Rzeszów, 9-11 V 1995*, în redacția lui Michał Parczewski și a lui Sylwester Czopek (Rzeszów: Muzeum Okręgowe, 1996), pp. 109-19; Zofia Kurnatowska, „Grody wczesnośredniowieczne u Słowian”, în *Ląd nad Wartą. Dziedzictwo kultury Słowiańskiej i cysterskiej*, în redacția lui Michał Brzostowicz, a Henrykai Mizerska și a lui Jacek Wrzesiński (Poznań/Ląd: Muzeum Archeologiczne/Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich/Urząd Gminy, 2005), 27-46; Michał Parczewski, „Zu den frühmittelalterlichen Stammesburgen im Sudetengebiet nach der Auffassung von Krzysztof Jaworski (2005)”, *Acta Archaeologica Carpathica* 41 (2006), 187-204. Pentru o sinteză a discuțiilor din jurul anului 2000 cu privire la întreaga Polonie, vezi Andrzej Buko, *The Archaeology of Early Medieval Poland. Discoveries, Hypotheses, Interpretations, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450*, 1 (Leiden/Boston: Brill, 2008), 84-99.

³¹ Jerzy Szydłowski, „Awarowie a początki państwa Polskiego”, *Z otchłani wieków* 26 (1960), 11-14.

³² Zdzisław Adam Rajewski, „Problem awarów na północ od łuku karpacko-sudeckiego”, *Wiadomości Archeologiczne* 39 (1974), 481-85.

sunt astăzi depășite. Rămâne totuși neschimbată impresia unui subit interes în modelele elitare avar ce s-a făcut simțit mai ales în regiunile din sudul Poloniei de astăzi (Silezia și Polonia Mică). De ce anume vor fi fost însemnele de rang folosite în societatea avară târzie împrumutate pentru a semnala, pasămite, poziția socială elevată a unora dintre membrii societăților din teritoriile de la nord de Munții Sudeți și Carpați? Este o întrebare încă fără răspuns. Această întrebare este cu atât mai tulburătoare cu cât un astfel de împrumut cultural a avut loc, judecând după cronologia descoperirilor de piese de centură, în ultimii ani ai istoriei chaganatului avar, adică tocmai în perioada în care această formațiune politică se presupune că se afla în plin declin politic, pe punctul de a se destrăma³³. Dincolo de vădita nevoie de a revizui unele stereotipuri ale istoriografiei contemporane privitoare la avari, asemenea observații sunt cu atât mai pertinente cu cât vin în întâmpinarea celor ce se referă la alte regiuni aflate dincolo de bazinul carpatic, ca, de exemplu, Dalmația sau Moravia³⁴. Și acolo, ca și în Polonia, dorința elitelor de a etala piese de centură aidoma celor din chaganatul avar se afirmă brusc pe parcursul celei de-a doua jumătăți sau chiar a ultimei treimi a secolului al VIII-lea. Ea coincide, cel puțin în cazul Dalmației, cu începuturile expansiunii france în Europa de sud-est. Legătura dintre aceste fenomene politice și culturale rămâne încă de studiat, după cum tot un deziderat al cercetărilor viitoare este și lămurirea raporturilor dintre Bulgaria și chaganatul avar pe parcursul secolului al VIII-lea. Pentru moment, este suficient să observăm că niciuna dintre piesele de centură descoperite în complexele funerare din sudul României nu are analogii în Transilvania, semn că originea lor trebuie căutată fie în alte părți ale bazinului carpatic, fie local.

Ceea ce surprinde la o privire sumară aruncată asupra hărții de răspândire a pieselor de centură de epocă avară e absența lor din regiunile de la est de Munții Carpați. Spre deosebire de partea de sud a României, nicio piesă de centură de epocă avară nu este cunoscută din Moldova, nici de la est, nici de la vest de râul Prut. Mai mult, asemenea piese nu apar nici în teritoriile aflate între Nistru și Nipru³⁵.

³³ Dacă ar fi să ne luăm după Pohl, *The Avars*, 401, declinul economic și politic al chaganatului avar ar fi început la mijlocul secolului al VIII-lea. Ideea potrivit căreia epoca avară târzie ar fi fost o perioadă de declin a fost recent combătută cu fermitate de către Gergely Szenthe, „A késő avar kor mint régészeti korszak és történeti problematika (kr. u. 650/700-840/850)”, *Magyar Tudomány* 182 (2021), nr. 1, 90-100.

³⁴ Florin Curta, „Avars in Croatia: new wine in old bottles”, *Hortus Artium Mediaevalium* 30 (2024), în curs de apariție.

³⁵ În condițiile absenței unor astfel de descoperiri, Gábor Vékony, în „Spätawarenzeitliche Messer mit Volutengriff”, din *Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten*, în redacția lui Bohuslav Chropovský (Nitra: Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 1986), 267-74, pune descoperirile de cuțite așa-zis „sacrificiale” (adică cu volute la mâner) din Moldova pe seama influențelor avară târzii dinspre bazinul carpatic. În realitate, larga răspândire a acestor artefacte pe teritoriul Europei cen-

Cu excepția limbii de curea de la Velika Krucia, nici din Ucraina de la est de Nipru nu sunt cunoscute piese de centură de epocă avară. Exemplare ce pot fi comparate cu piesele de centură avară târzii au fost descoperite, însă, în complexele funerare din regiunea Volga-Don, care sunt datate cu monede din secolul al VIII-lea³⁶. Nici astfel de complexe funerare, nici urmele culturii materiale asociate cu ele nu au

tral-răsăritene și de est pune sub semnul întrebării interpretarea lui Vékony. În loc de o influență dinspre bazinul carpatic, cuțitele „sacrificiale” par a fi mai degrabă o mărturie a influențelor est-europene asupra culturii avară târzii. Vezi, mai recent, Wojciech Szymański, „Noże z rekojęściami zakonczonymi wolutami – zagadkowe komponenty kultury słowiańskiej i awarskiej”, *Studia nad etnogenezą Słowian i kulturą Europy wczesnośredniowiecznej. Praca zbiorowa*, în redacția lui Gerard Labuda și a lui Stanisław Tabaczyński (Wrocław/Varșovia/Cracovia/Gdańsk/Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987), 141-59; A.V. Korol'kova, „„Voprosy interpretacii nozhei s voliutoobraznym navershiem,” *Tverskoi Arkheologicheskii Sbornik* 1 (1996), 234-38; V.N. Kovalevski, „Eshche raz o nozhakh s voliutoobraznym navershiem,” în *Voprosy istorii slavian. Arkheologiiia. Etnografiia*, în redacția lui Anatolii Z. Vinnikov (Voronezh: Izdatel'stvo Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta, 1998), 9-24; Roman A. Rabinovich, „Nozhi s voliutoobraznym rukoiatkami na territorii Moldovy i ikh kul'turno-istoricheskikh kontekst,” *Revista Arheologică* 1 (2005), nr. 2, 351-59; Iuliia V. Mys'ko și Sergii V. Pyvovarov, „Nakhodki nozhei s voliutoobraznymi navershiiami v Verkhnem Poprut'e i Srednem Podnestrov'e”, *Stratum+* (2010), nr. 5, 309-15.

³⁶ Igor O. Gavritukhin, “Archaeological heritage of the Avar Khaganate and the southern part of Eastern Europe. Periodisation, dating and synchronization”, *Antaeus* 29-30 (2008), 63-125, mai ales 81-82 și 85-86. Întrucât aceste complexe funerare sunt databile în perioada în care chaganatul chazar se afla în război cu arabii, interpretarea lor ca monumente „compensatorii” pentru sprijinirea revendicărilor elitelor locale în disperata lor încercare de a-și păstra proeminența socială și politică ar putea explica și folosirea unor simboluri de cultură materială de factură exotică, provenind din culturi aflate la mare depărtare, fie monede și vase de metal de origine bizantină, fie piese de centură avară târzii. Vezi, de exemplu, L.S. Il'iukov și V.M. Kosianenko, „Rannesrednevekovyi kompleks iz Bol'shoi Orlovki, *Srednevekovye drevnosti Dona*, în redacția lui Iurii K. Guguev, *Materialy i issledovaniia po arkheologii Dona*, 2 (Moscow/Ierusalim: Mosty kul'tury/Gesharim, 2007), 85-113. Pentru vase de metal bizantine, vezi Svetlana A. Naumenko și Sergei I. Bezuglov, „Új bizánci és iráni importleletek a Don-vidék szteppéiről”, *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica* 2 (1996), 247-57. Tumuliu cu șanțuri pătrate, o altă categorie de complexe funerare din regiunea Volga-Don, pot fi, de asemenea, interpretați drept monumente comemorative ridicate anume într-o perioadă de mari convulsii politice și sociale cauzate de războaiele cu arabii, ce s-au terminat cu dezastrul militar din 737. Vezi, de exemplu, Viktor S. Aksenov, „Novye pominal'nye komplekсы voinov-vsadnikov saltovskogo vremeni s territorii Verkhnego Podonech'ia”, în *Stepi Evropy v epokhu srednevekov'ia. Khazarskoe vremia*, în redacția lui A.V. Evgelevskii, vol. 4 (Donetsk: Izdatel'stvo Donetskogo gosudarstvennogo universiteta, 2005), 357-68. Pentru războaiele cu arabii, vezi Igor G. Semenov, „K utochneniiu khronologii i obstoiatel'stv arabo-khazarskoi voiny 708-737 godov”, *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 16 (2008-2009), 223-62; Gerald Makó, „The possible reasons for the Arab-Khazar wars”, *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 17 (2010), 45-58. Pentru dezastrul militar din 737, Anatolii P. Novosel'cev, *Khazarskoe gosudarstvo i ego rol' v istorii Vostochnoi Evropy i Kavkaza* (Moscow: Nauka, 1990), 184-86.

fost până acum descoperite în teritoriile dintre Munții Carpați și Nipru. Cel puțin pentru secolul al VIII-lea este deci greșită ideea potrivit căreia în aceste teritorii ar fi domnit *pax Chazarica*, căci acel secol nu a fost unul de pace pentru chazari, a căror putere nu avea cum să ajungă la vremea aceea până în ținuturile aflate la vest de Nipru³⁷. Este, însă, tot atât de greșit să vorbim de o extindere a puterii avarilor la est de Munții Carpați³⁸. În absența pieselor de centură, nu se poate vorbi nici de vreo influență culturală și/sau politică.

În regiunea dintre Carpați și Nipru sunt foarte multe așezări care au fost datate în secolele VIII-IX.³⁹ Sunt, de asemenea, și așezări fortificate, cu aceeași datăre⁴⁰. Ce-i drept, sprijinindu-se în principal pe datarea ceramicii, nici aceasta încă neverificată prin datări independente (de exemplu, cu radiocarbon), datarea așezărilor deschise și întărite din Europa de est trebuie privită cu multă circumspecție⁴¹. Nu există totuși niciun motiv de îndoială cu privire la datarea cel puțin a unora dintre aceste așezări în cea de-a doua jumătate a secolului al VIII-lea și la începutul secolului al IX-lea. Cu toate acestea, lipsesc orice elemente de cultură materială care să semnaleze fie diferențieri sociale, fie prezența elitelor. Lipsa atestării celor din urmă a fost remarcată atât în așezări, cât și în necropole⁴².

³⁷ Ion Tentiuc, „Pax Chazarica i regiony k vostoku ot Karpat v VIII-X vekakh”, în *Mezhdunarodnye otnosheniia v basseine Chernogo Moria v drevnosti i srednie veka. Materialy VIII Mezhdunarodnoi nauchnoi konferencii*, în redacția lui V.P. Kopylov (Rostov-na-Donu: Izdatelstvo Rostovskogo pedagogicheskogo instituta, 1999), 225-231, mai ales 226; Sergiu Musteață, *Nomads and Natives Beyond the Danube and the Black Sea, 700-900 CE* (Leeds: ARC Humanities Press, 2018), 230.

³⁸ Teodor, „Elemente nomade”, 76.

³⁹ Musteață, *Nomads...*, 23 și harta 3, cu mai multe aglomerări de situri în diferite regiuni aflate între Carpați și Nistru. Vezi, de asemenea, Sergiu Musteață, *Populația spațiului pruto-nistrean în secolele VIII-IX* (Chișinău: Pontos, 2005); Liubomyr P. Mykhaylyna, *Slov'iani VIII-X st. mizh Dniptom i Karpatami* (Kiev: Instytut arkhologii NAN Ukrainy, 2007), 45-57. Tentiuc, în „Pax Chazarica”, 225, remarcă faptul că în teritoriile dintre Prut și Nistru, secolul al VIII-lea a fost o perioadă de creștere demografică și de oarecare prosperitate economică, căci numărul așezărilor sare de la 240 pentru secolele V-VII la 600 pentru secolele VIII-IX.

⁴⁰ Dan Gh. Teodor, „Așezări întărite din regiunile est-carpătice ale României în secolele VIII-XI”, *Hierarasus* 1 (1978), 197-216; Musteață, *Populația...*, 37-42 și 319 harta 3; Musteață, *Nomads...*, 40-41.

⁴¹ Roman A. Rabinovich și Svetlana S. Riabceva, „O sootnoshenii drevnostei Luka-Raikoveckoi kul'tury i pamiatnikov tipa Ekimaucy-Alchedar v Pruto-Dnestrovskom regione”, în *Od Bachórza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*, în redacția Barbarei Chudzińska, a lui Michał Wojenka și a lui Marcin Wołoszyn (Cracovia/Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016), 323-42. Autorii ridică problema diferențelor cronologice dintre așezările deschise și cele întărite, cele din urmă fiind mai târzii decât cele dintâi (cel puțin cele atribuite, pe baza ceramicii, culturii Luka-Raikovețkaia).

⁴² Gheorghe Postică, „Evoluția așezărilor din spațiul pruto-nistrean în epoca migrațiilor (sec. V-XI)”, *Thraco-Dacica* 20 (1999), 329-64, mai ales 336-37; Musteață, *Populația...*, 131-36, folosește informația arheologică pentru a sprijini ideea organizării societății în obști sătești, dar despre „conducătorii locali” nu amintește decât la timpul viitor (adică după secolul al IX-lea).

Absența pieselor de centură de epocă avară târzie trebuie deci explicată prin absența oamenilor ce vor fi fost interesați în a și le procura în vederea etalării unor pretenții de superioritate culturală. La mijloc nu e o preferință culturală, pentru că lipsesc nu numai piesele de centură de epocă avară, dar și orice alte elemente echivalente ce ar fi putut proveni, la rigoare, din alte culturi⁴³.

Ion Tentiuc a pus pe seama alanilor ceramica lucrată la roata cu turații rezezi, cu decor lustruit, precum cea descoperită în așezarea de secolele VIII-IX de la Durlăști-Valea Babei⁴⁴. Dincolo de atribuirea etnică a acestei categorii ceramice, rămâne de discutat funcția ei și posibilitatea ca aceasta să fi servit unor scopuri ceremoniale. În acest caz, ceramica cu pricina ar fi singurul indiciu al unui consum preferențial, probabil, de băuturi sau bucate speciale și deci al unor elite preocupate de însemnarea diferențelor sociale prin mijloace ritualice. Contextul în care au fost descoperite unele dintre fragmentele ceramice lucrate la roata cu turații rapide pare să vină în sprijinul unei asemenea interpretări. Alături de ceramica lucrată la roata rapidă, din locuința 14/25 de la Durlăști provin și 5 fragmente de amfore, din păcate, prea mici pentru a sluji vreunei încadrări tipologice⁴⁵. Amfore globulare erau produse în secolele VIII-IX în Crimeea, pentru transportul vinului ieftin, adesea dres cu mirodenii⁴⁶. Cele două categorii ceramice ar putea, prin urmare, să fie interpretate drept urmele unor ospețe organizate de unii membri ai comunității locale cu veleități de *big men*. Un astfel de scenariu ar putea explica lipsa oricărui interes pentru piesele de centură avară, ce semnalau o aristocrație deja constituită, pe o scară socială diferită de cea a acestor *big men*-i de la Durlăști. Pentru a fi acceptată, însă, această interpretare ar trebui mai întâi confirmată temeinic prin analiza altor complexe de locuit în care ceramica lucrată la roata

⁴³ Amuletele în formă de călăreți pe care unii, atribuindu-le alanilor, le datau în secolele VIII-IX s-au dovedit a fi mult mai târzii (secolele X-XI, ba chiar XI-XII). Vezi Gheorghe Postică și Ion Tentiuc, „Amulete-călăreți de bronz din perioada medievală timpurie în spațiul carpato-nistrean”, *Tyragetia* 8 (2014), nr. 1, 45-72; Ioto Valeriev, „Srednovkovni bronzovi amuleti konnici na Dolnia Dunav (XI-XII v.)”, *Dobrudzha* 30 (2015), 375-400; Evgenia Komatarova-Balinoва, „The ‘Pechenegs’ from Pliska and Odartsi and their ‘amulet’-riders”, *Mikheevs’ki chytannia* (2019), nr. 1, 66-78. Unii se încăpățânează, însă, a data aceste amulete în secolele VIII-IX; vezi George Bilavski și Alexandru Berzovan, „O amuletă-pandantiv antropo-zoomorfă din bronz descoperită în județul Iași”, *Arheologia medievală* 43 (2020), 267-75.

⁴⁴ Ion Tentiuc, *Contribuții la istoria și arheologia spațiului pruto-nistrean. Siturile de la Durlăști și Molești* (Chișinău: Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, 2012), 92.

⁴⁵ Tentiuc, *Contribuții...*, 49 și 93.

⁴⁶ Andrei V. Sazanov, „Globuliarnye amfory prichernomorskogo tipa (Crimean Globular Amphorae) i problemy khronologii kompleksov VIII-IX vv.”, în *Trudy VI (XXII) Vserossiiskogo arheologicheskogo sãezda v Samare*, în redacția lui A.P. Derevianko, a lui Nikolai A. Makarov și a lui O.D. Mochalov, vol. 2 (Samara: Samarski gosudarstvenii socialno-pedagoghiceskii universitet, 2020), 266-68. Astfel, de amfore au apărut mai nou și pe coasta de vest a Mării Negre, în Bulgaria. Vezi Evelina Todorova, “Byzantine amphorae from present-day Bulgaria (7th-14th century AD)” Ph.D. dissertation, “St. Kliment Ohridski” University (Sofia, 2012), 13-14 și 28.

rapidă și-a făcut apariția. Amforele apar și în alte așezări de pe teritoriul Republicii Moldova, dar în aceste contexte – cel mai devreme în secolul al IX-lea⁴⁷. Cu alte cuvinte, datarea contextului arheologic din locuința 14/25 de la Durlești se află ea însăși în discuție.

Dintre cele patru locuințe de la Durlești-Valea Babei în care a fost descoperită ceramica lucrată la roata cu turație rapidă, trei se remarcă prin numărul relativ mare de figurine miniaturale de lut reprezentând tauri, câini, cai, păsări, mistreți sau șei⁴⁸. Tentiuc a pus figurinele miniaturale zoomorfe de lut pe seama unei influențe nomade răsăritene⁴⁹. Într-adevăr, astfel de figurine apar și în așezări ale culturii Saltovo-Maiak, fiind interpretate ca mărturii ale unor reprezentări magico-religioase⁵⁰. Interpretarea rituală a depunerilor de figurine miniaturale de lut este confirmată și de descoperirile din Moldova: majoritatea pieselor au fost găsite în gropi speciale săpate sub cuptoarele locuințelor sau au fost chiar zidite în pereții cuptoarelor⁵¹. Nu toate locuințele erau însă înzestrate cu asemenea depuneri rituale, ceea ce ridică din nou problema unor diferențieri sociale, de data aceasta, pe baza unor funcții religioase. În orice caz, structura socială a comunităților din Europa de Est, așa cum este ea oglindită în materialul arheologic, exclude posibilitatea unei ierarhii bine stabilite și, prin urmare, a etalării simbolurilor de rang precum piesele de centură.

Primele semne ale apariției în regiunea de la est de Carpați a unor lideri politici cu poziție socială întemeiată pe privilegiile economice nu pot fi datate înainte de a doua jumătate a secolului al IX-lea. Colanul de argint, inelul cu „piatră”, catarama și plăcile de curea din argint aurit descoperite în tezaurul de la Răducăneni sunt tot atâtea însemne ale unui statut social ridicat, ce se sprijinea pe avere, după cum sugerează monedele și lingourile de argint împreună cu care au fost găsite⁵². Niciunul dintre aceste simboluri de rang social nu are vreo legătură

⁴⁷ Musteață, *Populația...*, 83.

⁴⁸ Tentiuc, *Contribuții...*, 38-41 și 48; 65, fig. 29/1, 3, 5, 6, 8; 66, fig. 30/1, 2, 4, 5, 8; 67, fig. 31/9, 11, 15, 17, 18; 68, fig. 32/3-7, 9, 11, 12, 14, 16-18, 20; 69, fig. 33/6, 7, 10.

⁴⁹ Tentiuc, *Contribuții...*, 66. Cele mai vechi figurine miniaturale zoomorfe din Europa de Est sunt cele din complexe ale culturii Imenkovo, descoperite în regiunea Volgăi mijlocii. Vezi Konstantin A. Rudenko, „Miniatiurnye izdeliia iz gliny imen'kovskoi kul'tury VI-VII vv. n. e.”, *Teoriia i praktika arkhologicheskikh issledovaniï* 33 (2021), nr. 4, 81-106, mai ales 99-100.

⁵⁰ V.K. Grib, „O nakhodke glinianykh figurok na rannesrednevekovom poselenii v severo-vostochnom Priazov'e”, *Arkheologicheskie pamiatniki Orenburga* 14 (2019), 160-69.

⁵¹ Ion Tentiuc, „Plastica miniaturală de lut din perioada evului mediu timpuriu din Moldova”, *Tyragetia* 6-7 (1996), 115-28.

⁵² Dan Gh. Teodor, „Tezaurul de la Răducăneni-Iași”, *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie* 31 (1980), nr. 3, 403-23 [retipărit în *Spațiul carpato-dunăreano-pontic* (vezi nr. 18), 176-95], mai ales 403-417 și fig. 4/4-13, 5/4-13, 6/1, 7/3-11, 8/3-11. Ultimele monede din tezaur au fost emise în numele califului abbasid Abu Djafar Harun al-Rașid ibn al-Mahdi (786-806), dar două dintre ele sunt perforate. Este simptomatic faptul că Svetlana S. Riabceva, în „Tezaurul de la Răducăneni (România) și cetățile circulare din spațiul carpato-nistrean”, *Tyragetia* 11 (2002), 271-76, lega tezaurul de la Răducăneni de apariția așezărilor fortificate din Moldova.

cu lumea avară, iar unele dintre ele au analogii clare în teritoriile care în secolul al IX-lea făceau parte din chaganatul chazar⁵³. Unii le atribuie chiar maghiarilor⁵⁴. Indiferent de atribuirea etnică, colane simple, precum cel din tezaurul de la Răducăneni, apar în secolul al IX-lea și în complexe funerare, precum mormintele tumulare de incinerare de la Alcedar⁵⁵. În vremea la care aceste simboluri erau etalate, modelele sociale din bazinul carpatic dispăruseră deja. În Europa de Est, avarii au fost dați uitării înainte de a pieri⁵⁶.

Ilustrații / Illustrations

Fig. 1. Principalele situri arheologice menționate în text: 1 – Biskupin; 2 – Budureasca; 3 – Chorula; 4 – Cracovia; 5 – Damice; 6 – Dobrzeń Mały; 7 – Gilów; 8 – Gródek; 9 – Izvoru; 10 – Jakuszowice; 11 – Lubomia; 12 – Naszacowice; 13 – Nowa Huta; 14 – Obârșia Nouă; 15 – Pelczyska; 16 – Ripniv; 17 – Sultana; 18 – Swaryczów; 19 – Târgșor; 20 – Trepca; 21 – Velyka Krucha; 22 – Wyciąże. Siturile din interiorul arcului carpatic nu au fost cartate.

Fig. 1. The main sites mentioned in the text: 1 – Biskupin; 2 – Budureasca; 3 – Chorula; 4 – Cracovia; 5 – Damice; 6 – Dobrzeń Mały; 7 – Gilów; 8 – Gródek; 9 – Izvoru; 10 – Jakuszowice; 11 – Lubomia; 12 – Naszacowice; 13 – Nowa Huta; 14 – Obârșia Nouă; 15 – Pelczyska; 16 – Ripniv; 17 – Sultana; 18 – Swaryczów; 19 – Târgșor; 20 – Trepca; 21 – Velyka Krucha; 22 – Wyciąże. Sites inside the Carpathian Basin have not been plotted on the map.

⁵³ Analogiile inelului cu „piatră” sunt mai ales în complexe ale culturii Saltovo-Maiățk. Vezi Andrei G. Shpilev, „Metallicheskie predmety kruga ‘khazarskikh drevnostei’ VIII-X vv. iz Kurskoi oblasti (Rossiia)”, în *Estestvennonauchnye metody v izuchenii i sokhranении pamiatnikov Kostenkovsko-Borshchevskogo arkeologicheskogo raiona. Materialy Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferencii (Voronezh, 15-17 sentiabria 2016 g.)* (Voronezh: Izdatel'skii dom VGU, 2017), 168-98, mai ales 177-79; Vladimir V. Koloda, „Siuzhetni zobrazhennia na saltivs'kykh perstniakh (za materialam lisostepu)”, *Mikheev's'ki chytannia* (2021), nr. 2, 51-64.

⁵⁴ Svetlana S. Riabceva și Roman A. Rabinovich, „Drevnosti vengerskogo kruga IX-X vv. Pruto-Dnestrovskogo regiona (predmety torevtiki i iuelirnye ukrasheniia)”, 3. *nemzetközi korai magyar történeti és régészeti konferencia. Budapest, 2016. június 6-10.*, în redacția lui Attila Türk și a lui Aleksandr S. Zelenkov (Budapesta: Martin Opitz Kiadó, 2018), 429-64, mai ales 432 și 453.

⁵⁵ Riabceva și Rabinovich, „Drevnosti”, 441 și 443, fig. 3/5.

⁵⁶ Potrivit *Cronicii vremurilor trecute*, „mai există și azi o vorbă în Rusia: 'Au pierit precum avarii', nu a rămas nimeni din neamul lor, s-au stins cu toții”, în *Cronica lui Nestor*, traducere de Marina Vraciu (Iași: Doxologia, 2013, 29). Proverbul cu pricina va fi fost împrumutat dintr-o scrisoare a patriarhului Nicolae I Mystikos, care, la începutul secolului al X-lea, îi scria țarului Simion al Bulgariei, amintindu-i că și avarii au pierit fără urmă (Nicholas Mystikos, *Letters*, text editat și tradus de Romilly J.H. Jenkins și Leert G. Westerink [Washington: Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 1973, 70]).

Rezumat

Prezența avarilor în partea de răsărit a Europei, în special în teritoriile dintre Carpați și Nipru, este o problemă de care s-au ocupat mai cu seamă istoricii. Arheologii și-au declarat scepticismul: cu excepția a două exemplare de la Budureasca, nicăieri în teritoriile de la nord, est și sud de Carpați nu au fost descoperite piese de centură avare timpurii. În Polonia, descoperirile de epocă avară se concentrează în sudul țării (Silezia și Polonia Mică), fiind datate după anul 700. Marea majoritate a acestor descoperiri aparține totuși sfârșitului secolului al VIII-lea și începutului secolului al IX-lea. Preocuparea subită cu materialul avare ce s-a manifestat în ținuturile de la nord de Munții Sudeți și Carpați poate fi un semn al dorinței elitelor locale de a folosi moduri de reprezentare a statutului social (și, probabil, a puterii) aflate la vremea aceea în curs în interiorul chaganatului avare. Surprinde cu toate acestea faptul că o astfel de preocupare apare tocmai în cursul a ceea ce, potrivit istoricilor, va fi fost o perioadă de declin a formațiunii politice avare. Simbolismul pieselor de centură avare nu va fi scăpat nici membrilor comunităților ce și-au îngropat morții în necropolele din sudul României. Dimpotrivă, asemenea piese de centură nu sunt cunoscute în ținuturile de la est de Munții Carpați. În decursul celei de a doua jumătăți a secolului al VIII-lea și la începutul celui următor, în aceste ținuturi a avut loc o considerabilă creștere demografică, după cum indică marele număr de așezări, atât deschise, cât și întărite. Cu toate acestea, o preocupare cu marcarea statutului social nu apare în cultura materială înainte de mijlocul secolului al IX-lea. Când a fost nevoie de însemne de rang social, limbajul de reprezentare ales n-a fost cel folosit de elitele din sudul Poloniei care doreau să-i imite pe avari. În Europa de răsărit, elitele care s-au erijat după anul 850 i-au imitat pe chazari, nu pe avari.

Cuvinte cheie: avari, chazari, piese de centură, elite sociale, așezări fortificate

Florin CURTA, University of Florida, Department of History,
Gainesville, USA.
E-mail: fcurta@ufl.edu

	Timpuriu	Mijlociu	Târziu I	Târziu II	Târziu III	Târziu IV
Budureasca	x					
Budureasca		x				
Jakuszowice		x				
Damice			x			
Pelczyska			x			
Chorula				x		
Swaryczów				x		
Cracovia					x	
D. Mały					x	
Gilów					x	
Muntenia					x	
Izvoru 304					x	
Naszacowice					x	
N. Huta 55					x	
Sultana 61					x	
Sultana 104					x	
Târgșor					x	
Trepcza					x	
V. Krucha					x	
Biskupin						x
Izvoru 7						x
Naszacowice						x
N. Huta 17						x
O. Nouă 52						x
Ripniv						x
Varșovia						x
Wyciąże						x

Tabel 1. Cronologia pieselor de centură de epocă avară din regiunile de la nord, sud și est de Munții Carpați